

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**



МЕЛЬНИК НАДІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.12.(477)

**САМООРГАНІЗАЦІЯ НАРОДУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор

Кельман Михайло Степанович,

Національний університет «Львівська політехніка»,

професор кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Кіндюк Борис Володимирович,

Тернопільський національний економічний університет,

професор кафедри теорії та історії держави і права;

кандидат юридичних наук, доцент

Жукевич Ігор Васильович,

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,

доцент кафедри цивільного права і процесу

Захист відбудеться «3» березня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля
Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Є. Коновальця, 35

Автореферат розісланий «30» січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Формування суспільства з розвиненими політичними, економічними, культурними і духовними відносинами і зв'язками, яке, взаємодіючи з державною владою, функціонує на засадах демократії і права, завжди було і залишається досі провідною проблемою світової політико-правової думки. Нею переймалися мислителі античних часів, реформатори пізніших цивілізаційних епох, над її вирішенням працюють вчені сьогодення. За сучасними науковими уявленнями громадянське суспільство є самостійною соціально-організованою динамічною структурою, яка діє для узгодження різноманітних інтересів людей, зокрема і тих, що пов'язані з ініціюванням раціональних реформаторських змін у державі. А вона, у свою чергу, гарантує і захищає самоврядування усіх недержавних організацій як принцип самоорганізації громадян за місцем проживання, роботи, навчання або іншими ознаками, чим забезпечується автономне функціонування організованої соціальної спільноти, її самостійності в управлінні власними і громадськими справами.

Існування різноманітних об'єднань громадян, політичних партій, масових рухів створює достатньо критичну масу легітимних структур, що стануть своєрідними артеріями активної взаємодії держави і громадського суспільства. У зв'язку з цим розбудова і розвиток його потребують розробки відповідних теоретико-методичних і практичних засад обґрунтування сучасних суспільних трансформацій, в яких вагоме значення має фактор самоорганізації народу. Саме цим визначається актуальність дослідження питання становлення, розвитку, вдосконалення громадянського суспільства у контексті розбудови правової державності.

Історіографія досліджень співвідношення держави і суспільства у вітчизняних суспільних науках пов'язана з іменами В. Винниченка, М. Грушевського, І. Франка. Ідеї створення самоврядних громад пропагував М. Драгоманов, народного представництва – Б. Кістяківський, самостійного економічного життя суспільно організованих спільнот – С. Подолинський, соціального визволення народу задля оптимальної організації суспільства – В. Липинський. Погляди цих та багатьох інших учених середини ХІХ – початку ХХ століття заклали основи правової традиції розгляду інститутів громадянського суспільства в українському правознавстві.

За роки незалежності України ці традиції й ідеї ґрунтовно розвинули й поглибили представники вітчизняної юридичної науки з урахуванням сучасних потреб державного будівництва. Помітним внеском у дослідження цієї наукової проблеми вітчизняної теоретико-правової юриспруденції стали праці Г. Бистрик, О. Богніча, І. Гороховського, М. Кельмана, М. Козюбри, В. Корнієнка, В. Кравчук, О. Кресіна, В. Медведчука, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, В. Тація, С. Тимченка, Ю. Шемшученка та інших.

Однак, незважаючи на велику кількість публікацій, все ще чимало аспектів цієї комплексної проблеми залишаються поза увагою дослідників, а окремі з них потребують уточнення і докладнішого висвітлення. Йдеться, зокрема, про упорядкування категорійно-понятійного апарату, про ґрунтовніше обґрунтування

важливості самоорганізації народу у формуванні громадянського суспільства, яке слід розглядати як складну динамічну систему, що має властивість змінювати свої функції та будову залежно від актуалізації завдань і зовнішніх умов, зберігати свою життєдіяльність. Доцільність та необхідність подолання зазначених прогалин зумовили вибір теми дослідження, а також його теоретичну та практичну спрямованість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконане дослідження є складовою частиною загальної науково-дослідної теми «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державна реєстрація № 0113U002433 – 2013-2016 рр. та № 0116U004758 – 2016–2019 рр.) кафедри теорії та історії держави і права, міжнародного та конституційного права Львівського державного університету внутрішніх справ. Тема дисертації затверджена вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ 27 листопада 2013 р. (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у виявленні основних особливостей правових форм діяльності самоорганізації народу та визначенні її впливу на формування громадянського суспільства в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

- розглянути з позиції синергетики історіографічні особливості становлення і розвитку теорії самоорганізації;
- визначити специфіку поняттєво-категоріального апарату концепту «самоорганізація народу» у сучасному правознавстві;
- встановити співвідношення та особливості взаємовідносин самоорганізації народу та громадянського суспільства;
- охарактеризувати теоретичні засади функціонування громадських об'єднань, їх роль та місце у становленні та розвитку громадянського суспільства;
- проаналізувати сучасний стан формування та поширення основних тенденцій вдосконалення самоорганізації народу в Україні;
- виявити найважливіші критерії взаємодії інститутів громадянського суспільства і органів державної влади;
- з'ясувати змістовну сутність основних принципів, функцій та можливостей самоорганізації народу у світовій практиці та в Україні;
- розглянути правові підстави регулювання самоорганізації народу за умов становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні;
- обґрунтувати пріоритетність державного сприяння розвитку самоорганізації народу в реалізації національної стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Предмет дослідження – самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є система загальнонаукових та спеціальних юридичних методів пізнання й аналізу

державно-правових явищ, застосування яких забезпечує об'єктивні, достовірні результати. Так, *історико-правовий та еволюційний* методи з урахуванням особливостей синергетичного підходу використано для розкриття передумов і обставин виникнення та розвитку теорії самоорганізації, а також еволюції процесів самоорганізації народу на українських землях (підрозділ 1.1); *синергетичний метод* – для забезпечення оптимального вивчення процесів формування, розвитку і самоорганізації громадянського суспільства (підрозділ 1.1); *порівняльний аналіз* – для порівняння наукових підходів визначення суті поняття «самоорганізація народу» та його категорій, обґрунтованості застосовуваного наукознавчого інструментарію для з'ясування впливу визначеного феномена на формування громадянського суспільства (підрозділ 1.2); *структурно-функціональний* – для встановлення співвідношення та особливостей взаємовідносин самоорганізації народу та громадянського суспільства (підрозділ 1.3), а також для визначення основних принципів, функцій та можливостей самоорганізації народу (підрозділ 3.1); *системно-структурний* – для розвитку інституціональних засад життєдіяльності спільнот у правових системах громадянського суспільства (підрозділ 2.1); *елементи статистичного аналізу, синтезу індукції та дедуції* застосовувалися під час дослідження сучасного стану та основних тенденцій самоорганізації народу в Україні (підрозділ 2.2); *методи опитування, класифікації та типології* – для визначення взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади (підрозділ 2.3); *порівняльно-правовий метод* дозволив визначити правове становище самоорганізації народу в Україні, виявити загальні особливості його регулювання (підрозділ 3.2); на підставі *конкретно-соціологічного методу* визначено стратегічні пріоритети державного сприяння розвитку самоорганізації народу (підрозділ 3.3). Комплексне застосування зазначених методів дало змогу сформулювати конкретні висновки й зробити низку науково-доктринальних узагальнень щодо особливостей і певних тенденцій формування активного громадянського середовища, політико-правовий, соціально-економічний потенціал якого необхідно раціонально спрямовувати на розбудову правової державності.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі, нормативно-правові акти органів державної влади та управління, офіційні публікації статистичних органів і відомчі матеріали, Інтернет-ресурси. Емпіричною базою дослідження стали результати вивчення громадської думки на підставі проведеного опитування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним теоретико-правовим дослідженням використання істотних потенційних можливостей такого політико-правового феномена, як самоорганізація народу для оптимізації процесів формування і вдосконалення громадянського суспільства в Україні. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд наукових положень, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано теоретично на основі синергетичного осмислення особливостей генезису процесів самоорганізації народу значення цього, одного із чільних

організаційно-ефективних факторів для формування громадянського суспільства як самостійної, соціально сформованої, динамічної структури, життєдіяльність якої є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави;

– визначено, констатуєчи багатовимірність досліджуваного феномена як державно-правового явища, три рівні самоорганізації: індивідуальна, колективна (або групова), загальнонародна;

– запропоновано концептуально важливе трактування поняття самоорганізації народу у вузькому та широкому розуміннях: у першому – як один із проявів спонтанних процесів у певних групах, колективах чи суспільстві; у другому – як цілеспрямовану діяльність людей, котрі солідарно спрямовують свої позитивні емоції, сили та бажання на протидію загрозам та небезпекам, що виникають у суспільстві, як правило, з боку влади, а також реалізують на законних підставах свої інтереси та можливості;

– доведено, враховуючи виняткове значення волонтерського руху у доленосному вирішенні багатьох актуальних загальнодержавних проблем, зокрема й у сфері національної безпеки, розглядаючи його як ефективний самоорганізуючий чинник громадянського суспільства, необхідність правового регулювання волонтерської діяльності на належному законодавчому рівні; таким чином, суспільно активні особистості, люди, самоврядні організації, патріотичні об'єднання тощо будуть легітимізовані як суб'єкти права, що безперечно позитивно вплине на визнання їх діяльності як правомірної, суспільно корисної;

удосконалено:

– систему наукових знань про особливості взаємовідносин самоорганізації народу та громадянського суспільства;

– системні уявлення про ефективні напрями правового реформування громадянського суспільства через процеси самоактуалізації, самооцінки, саморегуляції, самоствердження, саморозвитку громадян;

дістали подальший розвиток:

– теоретичні засади удосконалення питань взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади;

– аналітичне визначення сучасних суспільних процесів, пов'язаних із визначенням стратегічних пріоритетів державного сприяння розвитку самоорганізації народу, що повинно набути відповідного закріплення на належному законодавчому рівні;

– положення про необхідність подальшого удосконалення правового регулювання забезпечення демократичного розвитку громадянського суспільства шляхом ефективного використання синергії феномена самоорганізації народу.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації положення і пропозиції можуть бути використані:

– у *правотворчій роботі* – як теоретичний матеріал для розробки й ухвалення нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення рівня процесів самоорганізації народу в Україні та ефективізації становлення й розвитку громадянського суспільства;

– у правозастосовній діяльності – для посилення практичної реалізації норм законодавства щодо взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади задля досягнення належного рівня довіри до владних органів демократичної правової держави;

– в освітньому процесі – для поглибленого вивчення розділів загальнотеоретичного правознавства; теоретичні положення апробовано під час викладання курсів «Теорія держави і права», «Конституційне право» та «Історія держави і права України» (акт про впровадження у ЛьвДУВС від 21.09.2016).

– у навчально-методичній діяльності – для підготовки чи змістовного вдосконалення відповідних розділів підручників або навчальних посібників з правознавства, теорії держави і права, а також методичних рекомендацій з тематичних лекційних курсів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати наукового дослідження обговорювались і отримали схвалення на засіданнях кафедр, круглих столів, а також доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на: Міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії» (листопад 2013 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (грудень 2013 р., м. Харків); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Бъдещето въпроси от света на науката» (грудень 2013 р., м. Софія, Болгарія); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України» (квітень 2014 р., м. Львів); Звітній науковій конференції «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (жовтень 2014 р., м. Львів); XI International scientific and practical conference «Trend of modern science» (травень 2015 р., м. Шефїлд, Велика Британія); Звітній науковій конференції «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (жовтень 2015 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування» (липень 2016 р., м. Київ).

Публікації. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертаційній роботі, викладені у семи наукових статтях, шість із яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна – у виданні іншої держави (Словацька Республіка), а також у восьми тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (211 найменувань) і двох додатків. Загальний обсяг дисертації 213 сторінок, з яких 172 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, ступінь наукової розробленості теми та науково-теоретична основа дослідження; зв'язок дисертації з

науковими програмами, планами, темами; визначається об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження; висвітлюється наукова новизна, емпірична база, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію про їх апробацію та публікації.

Розділ 1 «Теоретико-правові основи дослідження феномену самоорганізації народу» складається з трьох підрозділів, в яких аналітично відстежено історіографічні особливості розвитку теорії самоорганізації на основі синергетичного підходу, розглянуто наявність поняттєво-категоріального інструментарію, використовуваного для характеристики концепта «самоорганізація народу» у сучасному правознавстві, з'ясовано сутність співвідношення самоорганізації народу та громадянського суспільства у процесі їх взаємовідносин.

У підрозділі 1.1 *«Історіографічні особливості розвитку теорії самоорганізації: синергетичний підхід»* на основі аналізу історичних меж та особливостей становлення й розвитку теорії самоорганізації, засадничим синергетичним принципом якої є відстеження процесів створення, відтворення або вдосконалення організації складних динамічних структур, якою за усіма політико-правовими підставами можемо вважати громадянське суспільство.

Наголошено, що саме самоорганізація народу, що виявляється у процесах самоактуалізації, саморегуляції, самоствердження активних членів суспільства у їх готовності до самореалізації в самоврядуванні, є потенційним самоорганізуючим фактором формування цієї самостійної соціально організованої структури. Відзначено, що у перебігу означених процесів особливе значення має їх підтримання як на рівні держави, так і на рівні місцевих органів влади.

Доведено, що саме синергетичний підхід у контексті здійснюваного дослідження забезпечує оптимальне вивчення процесів формування, розвитку і самоорганізації громадянського суспільства, адже на основі його утверджується новий стиль мислення, здобуваються знання, що актуалізує потребу самопізнання, саморозвитку та самореалізації кожного громадянина. Тому перебіг процесів самоорганізації можна вважати первісною передумовою формування і становлення громадянського суспільства.

У підрозділі 1.2 *«Поняттєво-категоріальний апарат концепту «самоорганізація народу» у сучасному правознавстві»* зазначено, що дослідження процесів самоорганізації повинно здійснюватися за наявності відповідного науково-пізнавального інструментарію, тому важливо з'ясувати співвідношення цього концепту із такими категоріями, як «саморегулювання», «самодіяльність», «самопізнання», «самовизначення», «саморозвиток», «самореалізація» тощо. Доведено, що як політико-правове явище самоорганізація народу викликає широкий дослідницький інтерес на різних рівнях наукового пізнання. Виділено три рівні самоорганізації з огляду на суб'єктів – учасників її процесів: індивідуальну, колективну (або групову) та загальнонародну.

Розкрито змістовну сутність дефініції поняття «самоорганізація народу» у вузькому та широкому розумінні. У першому – це один з проявів спонтанних процесів у певних групах, колективах чи суспільстві; у другому – це певна діяльність людей, які солідарно спрямовують позитивні емоції, силу та бажання на

протидію загрозам та небезпекам, які виникають у суспільстві, як правило, з боку влади, а також реалізують свої інтереси та можливості.

У підрозділі 1.3 «Самоорганізація народу та громадянське суспільство: співвідношення та особливості взаємовідносин» стверджено, що, визнаючи громадянське суспільство полем активної і різноманітної соціальної самоорганізації, ці процеси можуть відбуватися за певних умов, основними з яких є: часткова однаковість атрактивних утворень, що забезпечує відносну спільність інтересів у масштабі всієї системи; відмінність і навіть унікальність соціальних угруповань, об'єднань за конкретними критеріями, завдяки чому створюється структурованість, диференційованість загальносуспільної системи; взаємопов'язаність громадянського суспільства, що знижує рівень соціальної ентропії; подолання атомізації громадянського суспільства, зумовленої насамперед фрагментарністю та амбівалентністю суспільної свідомості. За успішної реалізації цих умов (а в цьому – активна участь державної влади, за посередництвом якої ухвалюються необхідні закони, стимулюється демократизація діяльності владних структур, ініціюється чи забезпечується соціальний контроль за дотриманням встановлених демократичних норм) в країні у результаті самоорганізаційних процесів формується сильне громадянське суспільство, наявність якого як визначальної ознаки правової державності підтвердило 55,5 % респондентів, а ще 22,8 % їх були схильними дати позитивну відповідь. Отже, аналізуючи співвідношення означених понять, слід підкреслити, що для українського громадянського суспільства, що формується за активізації самоорганізаційних процесів, проблема зміцнення правосвідомості поглиблюється слабкими позиціями засад формального правового мислення як урядовців усіх рівнів, так і соціально активних верств населення.

Розділ 2 «Механізм самоорганізації народу та її вплив на формування громадянського суспільства в Україні» складається з трьох підрозділів, в яких розглянуто формування та розвиток громадянського суспільства, проведено аналіз сучасного стану та основних тенденцій самоорганізації народу в Україні, охарактеризовано взаємодію інститутів громадянського суспільства з органами державної влади.

У підрозділі 2.1 «Формування та розвиток громадянського суспільства» визначено, що громадянське суспільство як соціальний феномен і як теоретична концепція стало предметом початкового наукового пізнання від кінця XVII до першої половини XIX ст. Протягом цього періоду його основні засади визначили Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш. Монтеск'є, І. Кант, Ф. Гегель, А. де Токвіль. Тепер у процесі формування громадянського суспільства велике значення мають такі соціокультурні засоби саморегуляції суспільства та соціального контролю, як традиції, мораль, право, релігія, ідеологія, що можуть формуватися на власному ґрунті, а можуть бути привнесені й запозичені з інших цивілізацій. Ці механізми мають глибоко інтегруватися у національну суспільну традицію, культуру, засвоїтися ними.

Результати соціологічних опитувань щодо сформованості в Україні громадянського суспільства показали: 36,5 % респондентів дали позитивну відповідь; 33,3 % – не визначилися; 30,2 % – категорично заперечили. Зважаючи на

думку респондентів, однозначно сказати чи сформоване в Україні громадянське суспільство, складно. Однак події останніх років (Помаранчева революція, Революція Гідності, масовий волонтерський рух на підтримку збройного опору зовнішньому агресору тощо) остаточно заклали міцний фундамент для стрімкого розвитку самоорганізаційних процесів у суспільстві. Тож є підстави вважати, що формування громадянського суспільства в Україні триває і набуває все виразніших рис самоорганізуючої системи.

У підрозділі 2.2 «Сучасний стан та основні тенденції самоорганізації народу в Україні» розглянуто динаміку створення органів самоорганізації населення на прикладі Львівської області. Так, протягом 2014 р. відбулася реєстрація 11 органів самоорганізації, що значно перевищує показник 2015 р. Тенденція зростання самоорганізуючої здатності пов'язана з подіями Революції Гідності, анексією Криму та агресивними діями Російської Федерації в Донбасі.

Проте вже у 2016 р. є певне зниження рівня самоорганізації народу, на що вказали 22,4 % опитаних. Основні причини – падіння довіри громадян до органів державної та місцевої влади через ухвалення непопулярних рішень, а також зволікання у проведенні надзвичайно важливих реформ, від яких залежить поліпшення управління державою, підвищення рівня соціального захисту та матеріального становища населення в Україні.

Констатовано, що в екстремальних умовах сьогодення проблема самоорганізації народу, яка виявилася у здатності об'єднуватися у волонтерські рухи, набуває пріоритетного значення. Оскільки за останні п'ять років в Україні відбулося зростання поваги до волонтерської діяльності (висока оцінка 68,4 % респондентів), то на часі законодавче регулювання цієї дієвої форми самоорганізації народу, що своєю результативністю підтвердила ефективність впливу на розвиток громадянського суспільства в Україні.

У підрозділі 2.3 «Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади» з'ясовано, що основними інститутами громадянського суспільства є сім'я, церква, об'єднання за інтересами, профспілки, органи громадської самодіяльності, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації. З врахуванням найістотніших ознак поняття «громадянське суспільство» обґрунтовано визначення його як самостійної, соціально-організованої, динамічної структури, що складається з вільних індивідів, які реалізують свої потреби та інтереси на засадах добровільності та самоорганізації через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних), які виникають між приватними особами та створеними ними організаціями для задоволення їх інтересів, а також через такі відносини, що розгортаються поза родинними та комерційними зв'язками і стосунками.

Стверджено, що за останні роки взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади в Україні поліпшилася, однак, на думку понад 40 % респондентів, ця взаємодія є недостатньою через низку колізій у нормативно-правовій базі, покликаний регламентувати визначальні процеси цієї взаємодії.

Розділ 3 «Шляхи та перспективи розвитку самоорганізації народу як фактора формування громадянського суспільства в Україні» складається з трьох підрозділів, в яких розглянуто основні принципи, функції та можливості самоорганізації народу та їх вплив на формування громадянського суспільства, з'ясовано правові підстави регулювання самоорганізації народу в Україні за умов становлення громадянського суспільства, визначено основні стратегічні пріоритети державного сприяння розвитку самоорганізації народу.

У підрозділі 3.1 *«Принципи, функції та можливості самоорганізації народу та їх вплив на формування громадянського суспільства»* встановлено, що основні особливості формування громадянського суспільства полягають в оптимізації спрямування процесів самоорганізації народу, зокрема, використання її принципів, функцій та потенційних можливостей для створення самоорганізуючої системи, що має властивість змінювати своє рольове призначення та будову залежно від завдань і зовнішніх умов, зберігаючи свої життєздатність та оптимальні властивості. Визначено, що органи цієї системи належать до другого рівня самоорганізації – колективної (групової). З сукупності її елементів формується загальнонародна самоорганізація, в якій реалізується принцип солідарності, тобто спільність поглядів, інтересів, а також спільність відповідальності. За певних політико-правових ситуацій принципи самоактуалізації, самопізнання, самооцінки і самоповаги стимулюють розгортання широкого громадського руху, що призводить до високого рівня самообілізації українського суспільства (як приклад – Революція Гідності).

Аргументовано, що для ефективнішого використання потенційних можливостей самоорганізації народу у формуванні громадянського суспільства необхідно за умов децентралізації владних повноважень закріпити певні юридичні гарантії здійснення самоврядування за самоорганізованими громадськими організаціями, що позитивно позначиться на їх правовому самоствердженні й активізації їхньої діяльності. Доцільно створити дорадчий орган для владних структур, через який суспільство впливатиме на дотримання законності. У цьому контексті важливо законодавчо запровадити проведення загальнодержавних і місцевих референдумів з різних питань самоврядування.

У підрозділі 3.2 *«Правові підстави регулювання самоорганізації народу в Україні за умов становлення громадянського суспільства»* проаналізовано чинні нормативно-правові акти, які регламентують діяльність органів самоорганізації народу в Україні. Відзначено, що відповідно до Конституції України (ч. 6 ст. 140), Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст.ст. 1, 14), а також базового Закону України «Про органи самоорганізації населення» визначено правовий статус самоорганізованих структур як представницьких органів, покликаних оперативно реагувати на суспільні потреби громадян. Однак, попри розвинену нормативно-правову базу, вітчизняні органи самоорганізації ще не отримали належної підтримки у вирішенні актуальних питань розвитку регіонів, не стали рушійною силою у вдосконаленні та розвитку системи місцевого самоврядування, тому самоорганізація населення як системоутворююча складова

здійснюваної децентралізації владних повноважень залишається недостатньо затребуваною.

Обґрунтовано низку організаційно-правових пропозицій спрямованих на підвищення ефективності процесів самоорганізації народу шляхом як внесення змін у базовий закон, так і реформування правового середовища, в якому функціонує громадянське суспільство, через запровадження стандартів Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій, а також через імплементацію зобов'язань України відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини та рішень Європейського суду з прав людини.

У підрозділі 3.3 «Стратегічні пріоритети державного сприяння розвитку самоорганізації народу» визначено, що розвиток і вдосконалення процесів самоорганізації народу в Україні має базуватися на громадській ідеї, в якій втілено духовне єднання народу. Підкреслено, що вихідним моментом реалізації цієї ідеї повинно стати формування Національної стратегії розвитку громадянського суспільства, спрямованої, насамперед, на прогнозування соціально-економічного майбутнього країни. Така зрозуміла національна громадська ідея здатна об'єднати суспільство і надати чітку господарську логіку діям уряду, усієї виконавчої влади. Оскільки питанням вдосконалення законодавства у сфері розвитку самоорганізації народу та громадянського суспільства постійно приділяється увага українських вчених, які напрацювали належний науковий потенціал, то слід його ефективно використати для реалізації потенційних можливостей самоорганізації народу як ефективного чинника формування громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і наведено нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні засад і правового регулювання процесів самоорганізації народу як одного з важливих факторів формування, становлення й розвитку громадянського суспільства. У ході дослідження сформульовано низку концептуальних положень, які засвідчують наукову новизну отриманих результатів, обґрунтовано ряд пропозицій та рекомендацій, спрямованих на практичне регулювання суспільних відносин. Відтак, результати дослідження викладено у наступних положеннях:

1. Аналіз еволюції процесів самоорганізації народу на українських землях дає підстави стверджувати, що, враховуючи історіографічні особливості формування й розвитку цього феномена, синергія його поступу й утвердження обумовлена великою мірою правовою традицією сприйняття через правосвідомість населення потреби формування й функціонування складних динамічних самоорганізуючих систем, здатних трансформуватися в утворення нового типу суспільства, що стає фундаментом побудови демократичної держави. Водночас самоорганізація може успішно здійснюватися лише у межах розгортання самої системи, яка, власне, і задає конкретні параметри перебігу процесів самоактуалізації, саморегуляції, самоствердження тощо. Індивідуальна й колективна самоорганізації мають бути

гармонізовані, сприяти вихованню соціально і професійно значущих якостей суспільно активних особистостей. Тому процеси самоорганізації – це, по суті, первісна передумова формування і становлення громадянського суспільства. Ці процеси розгортаються і розвиваються значно успішніше, якщо для цього створюються сприятливі політико-правові та соціально-економічні умови. До цього значною мірою причетні загальнодержавні і місцеві органи влади.

2. Синергетична концепція самоорганізації великою мірою узалежнена від наявності повноцінного і змістовно наповненого інструментарію пізнання й осмислення цього політико-правового феномена, враховуючи специфіку поняттєвої репрезентації у дослідницькому контексті. На основі аналізу різних підходів до формування дефініцій концепту «самоорганізація народу» обґрунтовано поняттєве трактування його як у вузькому, так і широкому розуміннях: у першому – як один з проявів спонтанних процесів у певних групах, колективах чи суспільстві; у другому – як певна діяльність людей, які солідарно спрямовують свої позитивні емоції, силу та бажання на протидію загрозам та небезпекам, що виникають у суспільстві, як правило, з боку влади, а також реалізують свої інтереси та можливості. Таким чином визначаються сутнісні ознаки цієї константи і концептуалізується смислове наповнення поняття «самоорганізація народу», чим і підтверджується його ефективність як фактора формування громадянського суспільства; цим самим відкривається можливість застосування системного підходу до пошуків шляхів перспективного застосування тактики самобілізації населення на основі самоорганізаційних процесів задля успішної розбудови громадянського суспільства.

3. Співвідношення та особливості взаємовідносин самоорганізації народу та громадянського суспільства розглядаються вітчизняними науковцями переважно у тривимірній площині, акцентуючи увагу на специфіці суспільного феномена як концептуального утворення, покликаного відіграти виняткову роль у процесах державо- і правотворчих реформаторських трансформаціях. На основі саме таких підходів цей феномен репрезентується як суто політичне, як соціально-економічне, або ж навіть як культурологічне явище. У численних публікаціях найчастіше підкреслюється саме політичне походження і змістовне наповнення громадянського суспільства. Це пов'язано насамперед з існуванням у суспільстві угруповань, за допомогою яких самоорганізовані спільноти намагаються незалежно від державної влади впливати на правлячий режим, тобто в основному здійснюють функції соціального контролю, виконуючи фактично замовлення певних політичних сил. Отже, оптимізація співвідношення самоорганізації населення і громадянського суспільства має досягатися не з допомогою як державних, так і політичних структур, а на основі підвищення ефективності діяльності органів самоорганізації народу.

4. Характеристика визначальних засад функціонування найрізноманітніших громадських об'єднань, їх ролі та місця у формуванні та розвитку громадянського суспільства в Україні повинна базуватися на вивченні та належному науковому узагальненні громадської думки, на всебічному політико-правовому аналізі процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві. У важливості таких соціологічних досліджень переконує проведене опитування у контексті

трактування означеної проблематики. За його результатами були отримані такі відповіді (майже 43 % респондентів дали позитивну оцінку), які стали підставою ствердження, що громадянське суспільство в Україні ще перебуває у процесі формування і становлення.

5. Сучасний стан функціонування самоорганізації народу в Україні та основні тенденції вдосконалення її процесів певною мірою узалежнені від зовнішнього і внутрішнього становища країни, від реагування керівних владних чинників на доленосні події, пов'язані з національною безпекою, із відстоюванням її суверенітету. У зв'язку з цим слід мати на увазі два моменти: перший – рівень розвитку самоорганізації народу у відповідь на ці загрози зростає; створюються різні самоврядні організації, котрі на сьогодні мають вагомий вплив на суспільство, ніж державні інститути та організації, оскільки випереджають їх у вирішенні низки актуальних управлінських проблем; другий – водночас спостерігаються тенденції зниження активізації процесів самоорганізації, що пов'язано із суттєвим падінням довіри до органів державної та місцевої влади через ухвалення ними непопулярних рішень шляхом ігнорування думки наукових та громадських кіл, через зволікання у проведенні ефективних реформ в управлінні державою, а також у соціальній сфері, від чого залежить підвищення рівня соціального захисту та матеріального становища громадян в Україні.

6. Держава і суспільство існують у суперечливих безупинних процесах взаємодії і взаємовпливу, характер і спрямованість яких значною мірою залежить від рівня розвиненості громадянського суспільства та його інститутів. Конфронтація інтересів держави і громадянського суспільства є показником неефективності державного управління. Оптимальною умовою досягнення компромісного і раціонально погодженого виконання кожним із цих правових суб'єктів своїх функцій є гармонізація приватних і публічних інтересів у взаємодії їх інтересів. Оскільки відстоюючи матеріальну та духовну незалежність людини від держави, громадянське суспільство домагається правової гарантії такої незалежності, активно сприяє процесам демократизації, то воно саме залежить від держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства та тиранії. Таким чином, взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади підпорядкована розбудові демократичної правової держави, водночас активно впливаючи на розвиток держави у переломні і надскладні часи в управлінні нею беручи на себе відповідальність за зміну правлячих еліт та обрання нових векторів державного будівництва.

7. Самоорганізація народу має бути побудована на принципах дотримання прав і свобод, честі та гідності кожної людини і громадянина, забезпечувати якісне зростання економічного доброту населення. Оскільки основні особливості формування громадянського суспільства полягають в оптимізації спрямування процесів самоорганізації народу, зокрема, використання її принципів, функцій та потенційних можливостей для створення самоорганізуючої динамічної системи, що має властивість оцінювати своє рольове призначення та структуру залежно від завдань і зовнішніх умов, зберігаючи свої життєздатність та оптимальні властивості, то особливого значення набуває реалізація принципу солідарності,

тобто досягнення спільності поглядів, інтересів, стремлінь, а також спільності відповідальності, чому сприятиме забезпечення високого рівня самобілізації українського суспільства. З цією метою обумовлюється доцільність створення мереж консультаційних центрів для громадян з широкого спектру питань індивідуального саморозвитку, що сприятиме вихованню правової культури, підвищенню правосвідомості громадян.

8. Правовими підставами регулювання процесів самоорганізації народу в Україні в умовах формування громадянського суспільства є відповідні положення Конституції України, низки законодавчих актів, серед яких – базовий Закон України «Про органи самоорганізації населення». У них визначено правовий статус самоорганізованих структур як представницьких органів, покликаних оперативно і діяльно реагувати на суспільні проблеми громадян. Та, незважаючи на досить розвинену нормативно-правову базу, вітчизняні органи самоорганізації населення ще не отримали належної підтримки у вирішенні актуальних питань розвитку регіонів, не стали вагомою силою у вдосконаленні та розвитку системи місцевого самоврядування, тому самоорганізація населення як системоутворююча складова здійснюваної децентралізації владних повноважень поки що залишається недостатньо затребуваною. У зв'язку з цим виникає потреба внесення змін, доповнень чи уточнень у чинні нормативно-правові акти, зокрема у базовий закон.

9. Визначення стратегічних пріоритетів державного сприяння розвитку самоорганізації народу має здійснюватися шляхом прийняття відповідного законодавчого акту, прирівняного за рівнем нормативності до конституційних положень. У такому законі слід передбачити, з однієї сторони, чіткий план виконання державних зобов'язань перед народом та громадянським суспільством, а з іншої – гарантування максимального сприяння органів державної влади у розгортанні та ефективному функціонуванні структур самоорганізації населення, в активному залученні громадськості до реалізації державної політики та управління державою. Таким чином, стратегічні пріоритети державного сприяння розвитку самоорганізації народу як фактора формування громадянського суспільства стануть важливою складовою загальнонаціональної ідеї розбудови демократичної, правової державності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мельник Н. В. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні / Н. В. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 1. – С. 55–62.
2. Мельник Н. В. Еволюція самоорганізації народу в Україні / Н. В. Мельник // Право і суспільство. – 2014. – Вип. 1-2. – С. 29–33.
3. Мельник Н. В. Особливості дослідження теорії самоорганізації: синергетичний підхід / Н. В. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 430–439.
4. Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади / Н. В. Мельник // Науковий вісник Львівського державного

університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – Вип. 3. – С. 17–25.

5. Мельник Н. В. Становлення та розвиток волонтерського руху у процесі формування громадянського суспільства в Україні / Н. В. Мельник // *Visegrad journal on human rights*. – 2016. – № 2/2. – Р. 93–98.

6. Мельник Н. В. Принципи, функції та можливості самоорганізації народу та їх вплив на формування громадянського суспільства / Н. В. Мельник // *Південноукраїнський правничий часопис*. – 2016. – Вип. 2. – С. 7–10.

7. Мельник Н. В. Сутність, види та рівні самоорганізації народу в Україні / Н. В. Мельник // *Вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. – 2016. – Вип. 40. – Том 1. – С. 11–14.

8. Мельник Н. В. Суть та особливості формування громадянського суспільства в Україні / Н. В. Мельник // *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8-9 листопада 2013 р.)*. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2013. – С. 13–14.

9. Мельник Н. В. Держава і громадянське суспільство: взаємозв'язок та особливості / Н. В. Мельник // *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 грудня 2013 р.)*. – Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2013. – С. 12–14.

10. Мельник Н. В. Самоорганізації народу: еволюція та її вплив на громадянське суспільство / Н. В. Мельник // *Бъдещето въпроси от света на наука та – 2013 : Материали ІХ Междунар. науч.-практ. конф. (г. Софія, 17–25 декември 2013 р.)*. – Закон. – Софія: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2013. – Т. 15. – С. 5–7.

11. Мельник Н. В. Самоорганізації народу на українських землях / Н. В. Мельник // *Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 квітня 2014 р.)*. – Львів : ЛьвДУВС, 2014. – С. 403–406.

12. Мельник Н. В. Дослідження проблем самоорганізації народу через синергетичний підхід / Н. В. Мельник // *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : звітна наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.)*. – Львів : ЛьвДУВС, 2014. – С. 227–230.

13. Мельник Н. В. Вплив інститутів громадянського суспільства на органи державної влади / Н. В. Мельник // *Trend of modern science – 2015 : Materials of the XI International scientific and practical conference. (с. Sheffield, May 30–June 7, 2015 р.)*. – Volume 8. Law. – Sheffield : Science and education LTD, 2015. – С. 16–18.

14. Мельник Н. В. Сутність та особливості інститутів громадянського суспільства / Н. В. Мельник // *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : звітна наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.)*. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – С. 193–197.

15. Мельник Н. В. Волонтерський рух в Україні та його вплив на суспільство / Н. В. Мельник // *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 липня 2016 р.)*. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2016. – С. 20–23.

АНОТАЦІЯ

Мельник Н.В. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ, 2017.

Дисертація присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню умов розвитку самоорганізації народу в контексті сучасного етапу формування громадянського суспільства в Україні. У роботі досліджено процеси виникнення та еволюція самоорганізації народу. Визначено сутність та основні рівні самоорганізації народу в Україні. Проаналізовано співвідношення та особливості взаємовідносин самоорганізації народу та громадянського суспільства.

Охарактеризовано сучасний стан та основні тенденції самоорганізації народу у процесі формування громадянського суспільства. Розкрито механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади.

Визначено основні принципи, функції та можливості самоорганізації народу та проаналізовано її правові підстави регулювання. З'ясовано основні стратегічні пріоритети державного сприяння розвитку самоорганізації народу.

Ключові слова: самоорганізація, саморозвиток, рівні самоорганізації, громадянське суспільство, самоорганізація народу, демократія, держава.

АННОТАЦИЯ

Мельник Н.В. Самоорганизация народа как фактор формирования гражданского общества в Украине. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, Ивано-Франковск, 2017.

Диссертация посвящена комплексному теоретико-правовому исследованию условий развития самоорганизации народа в контексте современного этапа формирования гражданского общества в Украине. В работе исследованы процессы возникновения и эволюция самоорганизации народа. Определена сущность и основные уровни самоорганизации народа в Украине. Проанализировано соотношение и особенности взаимоотношений самоорганизации народа и гражданского общества. Охарактеризовано современное состояние и основные тенденции самоорганизации народа в процессе формирования гражданского общества. Раскрыт механизм взаимодействия институтов гражданского общества с органами государственной власти. Определены основные принципы, функции и возможности самоорганизации народа и проанализированы ее правовые основания регулирования. Выявлены основные стратегические приоритеты государственного содействия развитию самоорганизации народа.

Ключевые слова: самоорганизация, саморазвитие, уровни самоорганизации, гражданское общество, самоорганизация народа, демократия, государство.

ANNOTATION

Melnyk N.V. Self-organization of people as a factor of the formation of civil society in Ukraine. – *As a manuscript.*

Thesis for the scientific degree of a Candidate of law sciences in speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law studies. – Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi, Ivano-Frankivsk, 2017.

The thesis focuses on the complex theoretical and legal research of the development of conditions of people's self-organization in the context of current stage of civil society in Ukraine. It is examined the processes of appearance and evolution of people's self-organization.

It is proved that as a political and legal phenomenon the self-organization of people causes a wide research interest at different levels of scientific knowledge. Three levels of self-organization due to the subjects – members of its processes are highlighted: individual, collective (or group) and nationwide. It is analysed and determined that the optimization of the correlation between population and civil society should be achieved not through both public and political structures, but by improving the effectiveness of the self-organization of people.

It is characterized the current state and main trends of self-organization of people in the process of civil society formation. The mechanism of interaction between institutions of civil society and the government is revealed. It is ascertained that under the extreme conditions of nowadays the problem of self-organization of people, which is in the ability to be combined in voluntary movements, takes the priority importance.

Because during the last five years there was an increase of respect for volunteering (high score 68.4% of respondents) in Ukraine, then it is the time of legislative regulation of this effective form of people's self-organization, that, by its effectiveness confirmed the efficiency of influence on the development of civil society in Ukraine. It is determined that the main features of civil society formation is to optimize the direction of people's self-organization processes, including the use of its principles, functions and potential possibilities to create a self-organizing system that has the ability to change their role-purpose and structure depending on the objectives and external conditions, while maintaining their viability and optimal properties.

Under some political and legal situations, the principles of self-actualization, self-knowledge, self-esteem and self-respect encourage the deployment of broad social movement that leads to the high level of self-mobilization of Ukrainian society. It is found the main strategic priorities of the state promotion of the development of people's self-organization.

Keywords: self-organization, self-development, levels of self-organization, civil society, people's self-organization, democracy, state.